

Vieläkö nuoret *nurisevat*? – Huomioita onomatopoeettisten sanojen tuntemuksesta ja tulkinnasta

HEIKKI LESKINEN

Onomatopoeettisten sanojen äännevariaatioiden merkityserot ovat kuten tunnettua jokseenkin vakiintumattomat: toisinaan ne vaikuttavat hyvinkin selviltä, toisinaan taas lähes olemattomilta. Tarkkoja sääntöjä ei ole mahdollista esittää; on pakko tyytyä vain vallitsevien tendenssien havainnointiin. Onomatopoeettisissa sanoissa on usein yleismerkitystä kannattava kehys tai ydin, jota voidaan erilaisin konsonantti- ja vokaalivaihteluin muunnella (Erkki Itkonen 1966: 204). Keskeisessä asemassa ovat alkukonsonantti ja ensimmäinen sisäkonsonantti sekä ensi tavun vokaali. Käsitykset siitä, mikä näistä on semanttiselta sisällöltään painavin, menevät jossain määrin ristiin. Yleisesti oltaneen kuitenkin sitä mieltä, että sisäkonsonantin osuus on huomattavasti suurempi kuin alkukonsonantin. Kaikkein vahvin erottelukyky näyttää olevan ensi tavun vokaalilla. Sitä voidaan pitää jopa eräänlaisena johdinaineena, jonka avulla saadaan aikaan erimerkityksisiä sanavartaloita.

Vokaalien kaikki foneettiset ominaispiirteet tuntuvat olevan onomatopoeettisissa sanoissa ainakin jossain määrin semanttisesti relevantteja (vrt. Haarala 1974: 59): etuvokaalilla ilmaistaan tavallisesti korkeaa, takavokaalilla matalaa ääntä, suppea vokaali tajutaan yleensä väljää hiljaisemmaksi, ja labiaalivokaali synnyttää kuulijassa voimakkaan, tumman äänen vaikutelman. Kaikkein jyrkimmäksi tulkitaan monissa tapauksissa suppean etuvokaalin *i:n* ja väljän takaisen labiaalivokaalin *u:n* välinen merkitysero. Ensi tavun vokaalin vaihtumiseen näyttää siis usein liittyvän määräsuuntainen merkityksenmuutos, vaikka läheskään aina ei voida puhua selvästä semanttisesta oppositiosta. Konsonanttien foneettisista piirteistä ei liene mahdollista tehdä yhtä suoraviivaisia päätelmiä kuin vokaalien. Erityisen ilmaisuvoimaisiksi ovat joka tapauksessa osoittautuneet tremulantti *r* ja frikatiivi *h*: ominaislaatunsa mukaisesti edellinen kuvaa hyvin tärisevää ja katkeilevaa ääntä, jälkimmäinen taas erilaisia hankaushälyjä. Helposti käsitettävä on

myös nasaalien ja /n/ suosio onomatopoeettisten sanojen alku- ja sisäkonsonantteina.

Onomatopoeettisten ilmausten ymmärtäminen ei vielä tuottane kielenpuhujien enemmistölle vaikeuksia, vaikka koko sanatyypin katsottaneen kuuluvan lähinnä vain vanhoihin kansanmurteisiin ja vaikka sen viljely lienee viime vuosikymmeninä puhesuomen murroksen myötä olennaisesti vähentynyt. Luultavaa on myös se, että nykynuoriso ei enää voi vanhempiensa lailla olla perillä onomatopoeettisen äännejärjestelmämme semanttisista hienouksista. Tämän asian selvittämiseksi järjestin jo joitakin aikoja sitten laudaturja lisensiaattiseminaarini osanottajille (yhteensä 28) pienen testin, jonka kohteena olivat ääntä jäljittelevät *ise*-verbit ja niiden *na*-teonnimijohdokset. Runsautensa ja monipuolisuutensa ansiosta ne sopivat hyvin paitsi onomatopoeettisten sanojen tuntemuksen myös niiden äännevaihtelujen tulkinnan tarkkailuun.

Testi oli kolmiosainen: 1) Koehenkilöitä pyydettiin lisäämään saamaansa *ise*-verbien luetteloon kullekin predikaatille sopiva subjekti eli vastaamaan sellaisiin kysymyksiin kuin »Mikä mielestäsi *hurisee?*», »Mikä *ritisee?*», »Mikä *ratisee?*» jne. 2) Koehenkilöiden tuli kuvata luonteviksi katsomillaan *ise*-verbeillä eräitä ääntä aiheuttavia ilmiöitä ja toimintoja, kuten veden juoksu, ukkosta, herätyskellon soittoa, epäselvää puhetta, kuiskuttelua yms. 3) Koehenkilöitä kehoitettiin arvioimaan (numeroin 1–5), miten a) alkukonsonantin (*huhisee*, *juhisee*, *kuhisee* jne.), b) sisäkonsonantin (*kohisee*, *kolisee*, *komisee* jne.) ja c) ensi tavun vokaalin (*ratisee*, *ritisee*, *rotisee* jne.) vaihtuminen muuttaa esimerkkinä mainittujen *ise*-verbien (tai niiden *na*-johdosten) merkitystä, ts. kuinka lähellä toisiaan (1 = merkitykset identtiset) tai kaukana toisistaan (5 = merkitysero erittäin jyrkkä) ne tuntuvat semanttisesti olevan.

1. Sopivien subjektien keksiminen erilaisille *ise*-verbeille osoittautui melko helpoksi tehtäväksi. Koehenkilöiden enemmistö päätyi useimmissa tapauksissa luontevan tuntuisiin ehdotuksiin, joilla näyttää tavallisesti olevan vastine myös Nykysuomen sanakirjassa (NS). Esimerkkisanat oli kyselylomakkeessa ryhmitelty rakennetyypin mukaisesti luokkiin: (*C*)*urise-* (= alkukonsonantti vaihtelee), *koCise-*, *muCise-* (= sisäkonsonantti vaihtelee), *kVhise-*, *rVtise-* (= sisävokaali vaihtelee). Tällä tuskin on ollut muuta merkitystä kuin se, että koehenkilöt joutuivat alusta pitäen pohtimaan konsonantin- ja vokaalinmuutoksen vaikutusta sanan semanttiseen sisältöön. — Kullekin verbille ehdotetut subjektit on seuraavassa esitelty yleisyysjärjestyksessä; sulkeissa mainittu luku ilmaisee vastausten kokonaismäärän.

Tyyppi *Curise-*

- hurisee*: moottori (= auto, jääkaappi tms.) 28 (28). — NS *hurista* onom. v. 1. nopean liikkeen synnyttämästä äänestä (mm. auto, moottori, rukki); 2. nopeasta liikkeestä (mm. hissi).
- jurisee*: 1. tyytymätön, vastahakoinen t. vanha ihminen (tav. äiti!) 11; 2. kone, pora, auton pyörä 10; 3. lammas 1 (22). — NS *jurista* onom. v. 1. ihmisestä: murista, nurista; 2) koneista tms.: surista.
- kurisee*: 1. vatsa 26; 2. kurkku 1; 3. kissa 1 (28). — NS *kurista* onom. v. vrt. kiristä, korista jne. (mm. sammakko, kyyhkynen, piippu). Vars. vatsan (tyhjänä) aiheuttamasta äänestä.
- lurisee*: 1. puro, vesi, -johto, viemäri 21; 2. huilu 2 (23). — NS *lurista* onom. v. esim. puron synnyttämästä t. sitä muistuttavasta äänestä (mm. hanuri, harppu).
- murisee*: 1. karhu, koira t. muu isohko eläin 26; 2. tyytymätön ihminen 1; 3. vatsa 1 (28). — NS *murista* onom. v. 1. vars. eläimistä: äänellä matalalla, vihaisella äänellä; 2. ihmisestä: — puhua epäselvästi ja matalalla äänellä, vars. tyytymättömänä t. vihaisena.
- nurisee*: 1. tyytymätön t. vastahakoinen ihminen (tav. äiti!) 27; 2. kissa 1 (28). — NS *nurista* v. 1. puhua tyytymättömästi jstak. jkta vastaan, napista, nurkua, äreillä; 2. harv. narista (esim. lumi).
- purisee*: 1. valittava ihminen, hälisevä ihmisjoukko 8; 2. vesi- tai puurokattila, suovesi 5; 3. hyönteinen tai muu eläin 3; 4. tuuli 1 (18). — NS *purista* onom. v. 1. puhumisesta: puhua hiljaisella äänellä, sorista, porista; 2. vedestä tms.: porista.
- surisee*: 1. hyönteinen 23; 2. kone t. moottori 5 (28). — NS *surista* onom. v. 1. esim. karpäsen, rugin, moottorin pitämästä äänestä: surrata; 2. liikkua suristen.
- turisee*: 1. jutusteleva ihminen 19; 2. nuhainen tai juopunut 9 (28). — NS *turista* v. 1. ark. jutella, jutustella jne.; 2. onom. nesteestä: korista, purista, porista.
- urisee*: 1. koira tai susi 19; 2. tyytymätön ihminen 3; 3. kone t. moottori 3 (25). — NS *urista* onom. v. vars. eläimistä ja ihmisistä: äänellä matalasti, murista, äristä.
- vurisee*: 1. koira tai vuohi 5; 2. kone tai moottori 4; 3. vanha mies 1; 4. viemäri 1 (11). — NS ei tunne verbiä *vurista*; se onkin lähinnä kaakkoissuomalainen murrekana.

Yleiskielessä tavanomaiset verbit *hurista*, *kurista*, *murista*, *nurista*, *surista* ja *turista* ovat odotuksenmukaisesti olleet tuttuja kaikille koehenkilöille. Niitä selvästi harvinaisemmat *jurista* (22), *lurista* (23) ja *urista* (25) sekä varsinkin *purista* (18) ja *vurista* (11) ovat sen sijaan tuottaneet melkoisesti hankaluuksia. Kolmessa ensin mainitussa tapauksessa voisi vastaamattomuuden syyksi kyllä epäillä viitseliäisyyden puutetta, mutta verbien *purista* ja *vurista* merkitys on varmaan ollut monille todella epäselvä. *Purista*-verbin osalta siihen viittaa jo tarjottujen vaihtoehtojen kirjavuus. *Vurista* on tuskin vanhastaan kuulunut yhdenkään koehenkilön sanavarastoon, sillä siitä on Suomen murteiden sanakirjan kokoelmissakin vain pari kaakkoismurteista tietoa (esim. »Se o yks *vurina* siel ku tuuloo nii»; Uusikirkko VI., Samuli Paulaharju

1907). Tästä huolimatta sille on testissä keksitty koko joukko kelvollisia, ainakin itäsuomalaisen korvaan sointuvia käyttöyhteyksiä.

Subjektiehdotukset antavat aiheen päätellä, että *Curise*-tyyppisten onomatopoeettisten verbien viisi tärkeintä äänilähdettä ovat 1) moottori tai muu kone (*hurista, jurista, surista, urista, vurista*), 2) koira tai muu isohko eläin (*jurista, kurista, murista, nurista, purista, urista, vurista*), 3) tyytymätön tai vastusteleva ihminen (*jurista, murista, nurista, purista, urista, vurista*), 4) ah- taassa tilassa juokseva vesi tai muu nestemäinen aine (*kurista, lurista, purista, turista, vurista*) ja 5) lentävä hyönteinen (*purista, surista*). Huomio kiintyy väkisinkin ilmausten päällekkäisyyteen ja limittäisyyteen: saman lähteen aiheuttamaa ääntä kuvataan *Curise*-tyypin useilla varianteilla, ja samaa varianttia käytetään aivan erilähtöisiä ääniä jäljiteltäessä. Tähän tuskin tarvitaan muuta selitystä kuin se, että onomatopoeettisten ilmausten semanttinen sisältö on varsin väljä ja että eri alkuperää olevista äänistä voidaan saada hyvinkin yhdenmukainen akustinen vaikutelma.

Tyyppi *koCise*-

- kohisee*: 1. koski, meri tms. 26; 2. tuuli, metsä 2 (28). — NS *kohista* onom. v. 1. a veden, sateen, tuulen synnyttämästä äänestä, b. liikenteen, ihmisjoukon yms. äänestä; 2. ihmisjoukon puheesta: hälistä, kohuta.
- kolisee*: 1. huonekalu tms. kova esine 18; 2. ajoneuvo (auto, traktori) 6; 3. leikkivä lapsi (= kolistelee) 2; 4, kaatuva puu 1 (27). — NS *kolista* onom. v. kolkkaa, jyskää (mm. pyörät, rattaat, juna, kaatuva tuoli).
- komisee*: 1. ontto esine (tynnyri, kaukalo, putki yms.) 11; 2. maanvyöry 1; 3. kengät 1; 4. ammuva lehmä (14). — NS *komista* v. ontosta äänestä; vrt. kimistä, kumista (mm. tynnyri, tie).
- kopista*: 1. kengät 25; 2. askelet 3 (28). — NS *kopista* onom. v. kumeah- kosta t. hiukan ontosta äänestä (mm. jalat, kengät, askelet).
- korista*: 1. kuoleva [!] ihminen t. eläin 15; 2. kurkku, hengitys 13 (28). — NS *korista* onom. v. vars. — — hengitettäessä kuuluvasta vah- vahkosta äänestä; vrt. kiristä, kurista, köristä (mm. kurkku, rin- ta, hengitys, piippu).

Onomatopoeettiset *koCise*-verbit kuuluvat *komise*-asua lukuun ottamatta jokapäiväiseen sanastoomme. Siksi koehenkilöiden subjektiehdotuksille löytyy yleensä tarkka vastine Nykysuomen sanakirjan esimerkeistä. *Komista* : *komisee* on ollut nuorille vastaajille yllättävän vieras: heistä on vain 11 osannut (varmasti) yhdistää sen onttoon, kumisevaan ääneen.

KoCise-verbit poikkeavat jyrkästi edellä käsitellyistä *Curise*-verbeistä siinä, että ne ovat merkitykseltään pitkälle eriytyneitä eivätkä yleensä voi saada samoja subjekteja (huom. etenkin *kohise*- ja *korise*-). Asuilla *kolise*-, *komise*- ja *kopise*- on kyllä yhteisiä merkityskomponentteja, mutta niistäkin

vain *komise-* ja *kopise-* saattavat määräyhteyksissä esiintyä toistensa synonyymeinä.

Tyyppi *muCise-*

- muhisee*: 1. hautuva, hiljalleen kiehuva ruoka 12; 2. tyytyväinen t. nukkuvan ihminen 3 (15). — NS *muhista* onom. v. = mutista.
- mukisee*: vastusteleva t. tyytymätön ihminen 27 (27). — NS *mukista* v. puhua hiljaisella äänellä vastahakoiseen t. tyytymättömään sävyyn: mutista, jupista, nurista.
- mulisee*: 1. lehmä t. muu eläin 8; 2. epäselvästi puhuva ihminen 7; 3. vesi 3; 4. kaatuva puupino 1 (19). — NS *mulista* onom. v. 1. veden (nesteen) äänestä: pulputtaa, hulista; 2. puhumisesta ym.: mutista, mukista, jupista.
- mupisee*: 1. tyytymätön t. epäselvästi puhuva ihminen 15; 2. lammas 1 (16). — NS ei tunne.
- murisee*: 1. karhu, koira t. muu isohko eläin 26; 2. tyytymätön ihminen 1; 3. vatsa 1 (28). — NS *murista* onom. v. 1. vars. eläimistä: äänellä matalalla, vihaisella äänellä; 2. ihmisestä: — — puhua epäselvästi ja matalalla äänellä, vars. tyytymättömänä t. vihaisena.
- mutisee*: epäselvästi puhuva t. tyytymätön ihminen 28 (28). — NS *mutista* v. puhua hiljaisella ja epäselvällä äänellä; vrt. *murista*, *mukista*, *nurista*, *napista*.

Rakennetyypin *muCise-* kuudesta verbistä on kolme varsin yleistä (*mukista*, *murista*, *mutista*) ja kolme perin harvinaista (*muhista*, *mulista*, *mupista*). Esimerkiksi *mupista*-muodosta ei ole mainintaa enempää Nykysuomen sanakirjassa kuin SMS:n kokoelmisakaan. Siksi on outoa, että 28 koehenkilöstä on 15 ehdottanut sille samaa tai samantapaista subjektia (= tyytymätön tai epäselvästi puhuva ihminen). Ilmeisesti *mupista* on heidän mielessään assosioitunut vanhastaan tuttuihin verbeihin *mutista* ja *jupista*; niiden kontaminaatioksihan *mupista*-asua voi hyvin kuvitella. *Muhisee*-muodon suosituin subjekti »hautuva, hiljalleen kiehuva ruoka» paljastaa puolestaan sen, että sana on yhdistetty kansanomaiseen, nyt jo yleiskielessäkin tavalliseen *muhia* 'hautua, kypsyä' -verbiin. Vaikeampaa on sen sijaan päätellä, miksi koehenkilöni ovat pitäneet *mulista*-verbiä ensisijaisesti eläimen (vars. lehmän) ääntä jäljittelevänä. Nykysuomen sanakirjan mukaan sitä käytetään vain ihmisen puhetapaa kuvailtaessa.

Merkitykseltään *muCise*-tyypin sanat ovat lähellä toisiaan: niillä kaikilla voidaan ilmaista elollisen olennon — usein sekä ihmisen että eläimen — ääntelyä. Ihmisen *mukina*, *mulina*, *mupina*, *murina* ja *mutina* kuvaavat voitto-
puolisesti negatiivisia sävyjä: tyytymättömyyttä, vastustelua, vihaisuutta ja epäselvyyttä. Vain *muhina* on testissä tulkittu myönteiseksi piirteeksi, mutta sekin perustuu ilmeisesti virheelliseen assosiaatioon. Sisäkonsonantin vaihtuminen ei siis tässä tapauksessa aiheuta kovinkaan selviä merkityksenmuu-

toksia. Tyypin eri variantteja on mahdollista käyttää miltei toistensa synonyymeinä. Sanan semanttinen sisältö näyttää nyt määräytyvän jo ensi tavun (*mu-*) mukaan.

Tyyppi *kVhise-*

- kahisee*: 1. kuivat lehdet, kaislikko, heinikko tms. 16; 2. kangas, t. paperi 12 (28). — NS *kahista* onom. v. havista, rahista (mm. lehdet, kaislikko, hame, seteli).
- kihisee*: 1. muurahaiskeko, ihmisjoukko tms. 10; 2. kiuas, paistinpannu, kuuma vesi 10; 3. kiukkuinen, kutiava t. sairas ihminen 7 (27). — NS *kihistä* onom. v. 1. pihistä, sihistä, sähistä, jne. (mm. kekäle, kiuas, rasva paistinpannussa, sahti, koski; kiukkuinen); 2. tiheän ryhmän liikehtimisestä; kuhista, vilistä.
- kohisee*: 1. koski, meri, rankkasade, tuuli 28 (28). — NS *kohista* onom. v. 1. a. kuohuen virtaavan veden, voimakkaan sateen, tuulen yms. synnyttämästä äänestä, b. liikenteen, ihmisjoukon yms. äänestä; 2. ihmisjoukon hämmästyneestä, ihastuneesta yms. puheesta.
- kuhisee*: muurahaiskeko, hyttys- t. mehiläisparvi, ihmisjoukko 28 (28). — NS *kuhista* deskr. v. 1. suuren joukon t. tiheän ryhmän liikehtimisestä (mm. väki, ampiispesä); 2. äänestä: sorista, hälistä, kohista (mm. väki, naiset, puhe).
- kähisee*: käheä (= yskäinen, nuhainen, juopunut t. vanha) ihminen 28 (28). — NS *kähistä* v. 1. äänestä: kuulua käheältä, sähistä, puhua käheällä äänellä; 2. rähistä, rähäköidä, teuhata.
- köhisee*: yskäinen t. nuhainen ihminen 27 (27). — NS *köhistä* onom. v. yskäisestä, karheasta äänestä t. hengityksestä: kähistä, kihistä, röhistä.

Kaikki *kVhise*-tyypin variantit on tunnettu hyvin. Jokaiselle niistä on myös esitetty sellainen subjekti, josta ilmenee kunkin verbin tärkein onomatopoeettinen tehtävä. Tosin *kihistä* ja *kuhista* eivät kuvaa ainoastaan ääntä vaan myös — *kuhista* jopa ensisijaisesti — suuren joukon tiheää keskinäistä liikehdintää. Onomatopoeettisten *kahista*, *kihistä* ja *kohista* -verbien merkitys-ero näyttää annettujen vastausten perusteella selvältä: *kihistä* edustaa suhteellisen korkeaa tai terävää, *kahista* karheaa ja matalahkoa sekä *kohista* voimakasta ääntä. *Kähistä* ja *köhistä* on sen sijaan tulkittu lähes synonyymeiksi. Molempiin sisältyy lisäksi negatiivinen, jopa pejoratiivinen sävy (vrt. *yskiä* — *köhistä*, *puhua* — *kähistä*).

Tyyppi *rVtise-*

- ratisee*: 1. (paksu) jää, paperi, sora, risut tms. 24; 2. tuli 1 (25). — NS *ratista* onom. v. vrt. rätistä, ritistä, rutista (mm. hiekka, paperi, jää).
- ritisee*: 1. (ohut) jää, hiekka, risut tms. 23; 2. tuli 5 (28). — NS *ritistä* onom. v. risahdella, ratista, rätistä (mm. hiekka, korituoli, jää, palava päre).
- rotisee*: 1. (rae)sade 4; 2. jäinen, sorainen tai muu kova alusta 4; 3. heikko rakennelma, liikkuva kuorma tms. 4; 4. juopunut t. ys-

- käinen ihminen 3; 5. metalliromu 2; 6. tuli 2; 7. kivivyöry 1 (20). — NS *rotista* onom. v. ratista, rutista, ropista, rohista (esim. pärekori, palava katto, sade).
- rutisee*: 1. halkeileva jää, kuiva puu, pärekori, tuoli t. muu puuesine, paperi 24; 2. tyytymätön ihminen 2 (26). — NS *rutista* onom. v. murtuilemisen yms. aiheuttamasta äänestä: ruskaa, rusahdella (esim. jää, pärekori, silta, aita, luut); 2. harv. jupista, napista, nurista, murista.
- rytisee*: 1. metsä, kaatuva puu 9; 2. jäänlähtö, kivivyöry, autokolari yms. 7; 3. ukkosmyrsky 4; 4. leikkivä lapsi 3; 5. vankkurit 1 (24). — NS *rytistä* onom. v. ryskää, rutista; jyskää, räiskää (esim. laiva myrskyssä, kaatuva puu, korpi).
- rätisee*: 1. tuli (takassa tai nuotiossa) 18; 2. kone tai laite (kirjoituskone, radio, televisio) 3; 3. särkyvä lasi tai jää 3; 4. kypsytetty paisti 2; 5. salama 1 (27). — NS *rätistä* onom. v. vrt. ritistä, ratista, rytistä, räiskyä (esim. rasva paistinpannussa, palava kataja, takkavalkea, tulipalo, konepistooli, kirjoituskone, rattaat).
- rötisee*: 1. juopunut, yskäinen t. riittävä ihminen, sika 8; 2. saunan kiuas 1; 3. sulava jää 1; 4. palava paperi 1; 5. auton pakoputki 1 (12). — NS ei tunne.

Useimmat *rVtise*-tyypin verbit näyttävät kuuluvan koehenkilöiden omaan sanavarastoon. Vain *rotista*- ja varsinkin *rötistä*-variantin merkitykset ovat tuottaneet heille päänvaivaa. *Rötistä* onkin itäsuomalainen murren sana (esim. »*Miehet huastaa, rötisöivät kovast*»; Juva, Viljo Tarkiainen 1942), jota ei mainita edes Nykysuomen sanakirjassa. Melkein puolet vastaajista (12) on kuitenkin keksinyt sille luontevan tuntuista käyttöyhteyksiä. Osuvilta vaikuttavat myös *rotisee*-muodolle tarjotut subjektit, vaikka niiden kirjavuus kertoo toisaalta vastaajien epävarmuudesta.

Varianttien merkityserot ovat vähäisiä mutta yleensä johdonmukaisia: *ritinä* kuvaa heikkoa ja terävää, *ratina* sitä hieman voimakkaampaa ja matalampaa (huom. vastaajan näkemys: ohut jää *ritisee*, paksu *ratisee*), *rotina* ja *rutina* jo tuntuvasti kovempaa ääntä. *Ratinan* ja *rätinän* välillä ei sen sijaan liene olennaista vahvuuseroa mutta kylläkin tuntuva laatu- tai sävyero (ei yhteisiä subjekteja!). Verbi *rytistä* on syystä tai toisesta erikoistunut tarkoittamaan poikkeuksellisen kuuluvaa hälyä tai meteliä. Sen ilmaisuvoima tuskin voisi perustuakaan yksin *y*-vokaaliin; ainakin sellaiset paralleelitapaukset kuin *humista* ~ *hymistä*, *hurista* ~ *hyristä* jne. puhuvat tällaista ajatusta vastaan. Merkitys rakentunee pikemminkin koko ensi tavun varaan; vrt. myös *rymistä*, *ryskää* yms. *Rötistä*-asun hallitseva piirre on *ö*-vokaalin aiheuttama pejoratiivisuus, jonka myös useimmat vastaajat ovat todenneet.

2. Ääntä aiheuttavien ilmiöiden ja toimintojen kuvaaminen onomatopoeettisilla *ise*-verbeillä näyttää olleen helppo ja mieluisa tehtävä: kaikki koehenkilöt ovat vastanneet lähes jokaiseen kysymykseen, ja monet ovat esittäneet

useita vaihtoehtoja. Seuraavat numerotiedot osoittavatkin sen, kuinka monesti kutakin verbiasua on vastauslomakkeissa ehdotettu; koehenkilöiden lukumäärä on kaikissa tapauksissa sama (28).

- 1) Herätyskello: *pirisee* 18, *pärisee* 15, *rämisee* 5, *rätisee* 1, *kilisee* 1 (yht. 40). Valtaosa ehdotuksista edustaa odotuksenmukaisesti tyyppiä *pVirise-*, jossa *r* ilmaisee lähinnä äänen särähtelyä ja katkeilua, vokaalivaihtelu *i ~ ä* taas eri voimakkuusasteita. Vrt. NS *piristä* 'pitää hiljaista t. korkeahkoa tärisevää ääntä (esim. soittokello)', mutta *päristä* 'tärisevästä äänestä (esim. herätyskello, puhelin, rummut)'. Verbipari *rämisee ~ rätisee* viittaa jo kuuluvaan, epämiellyttävään hälyyn (huom. ensi tavu *rä-*), *kilisee* pikemmin kulkusiin kuin herätyskelloon.
- 2) Märät kengät: *lotisevat* 15, *lätisevät* 15, *litisevät* 14, *lötisevät* 1 (45). Kantaa *IVt* varioidaan siis vokaalisarjalla *i-o (~ ö)-ä*. Vaikka vokaalit ovat foneettisilta piirteiltään kaukana toisistaan, käytetään eri variantteja lähes synonyymisesti. Vokaalien akustisten ominaisuuksien perusteella voisi kuitenkin väittää, että kosteat pikkukengät *litisevät*, läpimärät jalkineet *lätisevät* ja veden täyttämät saappaat *lotisevat*.
- 3) Epäselvästi puhuva ihminen: *mumisee* 16, *mutisee* 14, *surisee* 1 (31). Sisäkonsonantin vaihdos (*m ~ t*) aiheuttaa *muC*-kannassa vähäisen merkityseron: *mumina* tarkoittaa pelkästään epäselvää puhetta, mutta *mutinaan* liittyy vielä tyytymättömyyden tai vastustelunhulun vivahde. Sitä eivät ehkä kaikki vastaajat ole tiedostaneet.
- 4) Juokseva vesi: *lorisee* 14, *lirisee* 13, *lurisee* 2; *solisee* 15, *hulisee* 1; *kohisee* 4 (49). Koehenkilöiden ehdottamien verbiasujen käyttöyhteydet jakaantunevat nykykielessä siten, että *IVr*-kantaisilla muodoilla kuvataan lähinnä hanasta juoksevan vesijohtoveden, *solinalla* ja *hulinalla* luonnossa vapaana virtaavan puron ääntä sekä *kohinalla* vuolaan virran tai kosken pauhua. Kahden likvidan ja niiden välisen vokaalin muodostama *IVr*-kanta on melkein pä vain (deskriptiivis-)onomatopoeettisille sanoille ominainen, Vokaalisarja *u-o-i* on sikäli erikoinen, että siihen kuuluvat suppean illabiaalisen etuvokaalin lisäksi sekä puolisuppea että väljä labiaalinen takavokaali. Ilmeisesti jälkimmäisten välillä ei kuitenkaan ole mitään merkityseroa. Verbien *solista* ja *hulista* kanta koostuu kombinaatiosta frikatiivi + labiaalivokaali + lateraali. Myös se on onomatopoeettisissa sanoissa yleinen.
- 5) Palava nuotio: *rätisee* 28, *ritisee* 9; *sähisee* 1, *sihisee* 1 (39). Edellinen sanapari kuvannee kuivien, jälkimmäinen kosteiden puiden palamista. Kannassa *rVt* saavat tremulanti *r* ja dentaaliklusiili *t* aikaan eräänlaisen yleismerkityksen eli katkeilevan äänen vaikutelman, jonka sointiväriin ja voimakkuusasteen sitten määrää suppean tai väljän etuvokaalin valinta. Samoin on *sVh*-kannan laita: frikatiivit ilmaisevat äänen perusluonteen, vokaalit ensisijaisesti sen vahvuuden.
- 6) Katkeilevat risut: *ritisevät* 16, *ratisevat* 10, *rutisevat* 3, *rytisevät* 1, *krahisevat* 1 (31). Viimeksi mainittua lukuun ottamatta kaikki verbit perustuvat *rVt*-kantaan kuten edellisessäkin ryhmässä. Erona on

vain se, että *i* vaihtelee nyt *a:n*, *u:n* ja jopa *y:n* muttei *ä:n* kanssa. Verbi *rätistä* on nähtävästi jo erikoistunut tiettyihin merkitystehäviin.

- 7) Uudet kengät: *narisevat* 11, *natisevat* 11, *nitisevät* 10, *kitisevät* 2; *kopi-sevat* 1 (35). Kantojen äännerakenteet kietoutuvat hauskesti toisiinsa: *nar* ja *nat* = *naC*, *nat* ja *nit* = *nVt*, *nit* ja *kit* = *Cit*. Varioinnissa on siis hyödynnetty kaikkia kolmea mahdollisuutta. Sisäkonsonanttina on kolmessa tapauksessa neljästä *t*, samoin alkukonsonanttina *n*. Vokaalina vaihtelevat *a* ja *i*, väljä takavokaali ja suppea etuvokaali. Niiden »merkitysero» lienee tällä kertaa lähes olematon.
- 8) Ukkonen: *jymisee* 13, *jyrisee* 13, *jylisee* 2, *jytisee* 1; *kumisee* 5, *jumisee* 2; *rytisee* 2, *rymisee* 1 (38). Jälleen on käytetty rinnakkain kaikkia muuntelukeinoja: *jym*, *jyr*, *jyl*, *jyt* = *juC*, *ryt* ja *rym* = *ryC*; *jym* ja *jum* = *jVm*; *jyt* ja *ryt* = *Cyt*, *jum* ja *kum* = *Cum*. Sisäkonsonantin variointi on selvästi monipuolisinta (*m*, *r*, *l*, *t*); alkukonsonanttina on viidesti *j*, kahdesti *r* ja vain kerran *k*. Ensi tavun vokaali on yleensä *y*, kahdessa tapauksessa kuitenkin sen takavokaalinen pari *u*. Niin kuin edellä on todettu, labiaalivokaali tuottaa usein voimakkaan ja kumean äänen vaikutelman.
- 9) Nuhainen ihminen: *tuhisee* 13, *nuhisee* 4, *turisee* 1; *kähisee* 8, *köhisee* 3; *honisee* 3 (32). Koehenkilöt ovat ilmeisesti ajatelleet hyvinkin erilaisia nuhan aiheuttamia hankaluuksia: *nuhista* ja *tuhista* kuvaavat lähinnä nuhaisen hengitystä, *turista* vuotavaa nenää, *kähistä* äänen käheyttä, *köhistä* yskänsekaista ääntelyä ja *honista* honotamista eli nenäänsä puhumista. Verbikannoilla on silti useita rakenteellisia yhtymäkohtia: *tuh* + *nuh* = *Cuh*, *tuh* + *tur* = *tuC*, *käh* + *köh* = *kVh*. Huomiota herättää edelleen se, että *h* on sisäkonsonanttina neljässä ja labiaalivokaali ensi tavun vokaalina peräti viidessä sanassa.
- 10) Auton moottori: *hurisee* 18, *surisee* 4, *jurisee* 1, *urisee* 1, *vurisee* 1; *hyrisee* 5, *hymisee* 1; *rämisee* 1. Valtaosa ehdotuksista on *Cur*-kannan variantteja (*hur* + *sur* + *jur* + *ur* + *vur*), jotka erottaa toisistaan vain alkukonsonantti. Päävariantilla *hur* on lisäksi etuvokaalinen pari *hyr*; sen sisäkonsonantti *r* voi vielä vaihdella *m*-nasaalin kanssa (*hym*). Kaikki nämä verbiasut jäljittelevät suhteellisen hiljaista ja tasaista nopean liikkeen synnyttämää ääntä. Kuitenkin *jurinan*, *urinan* ja *vurinan* [!] ominaissävy on selvästi matalampi ja karheampi kuin *hurinan*, *surinan*, *hyrinän* tai *hyminän*. Määrällisesti hallitseva äännekombinaatio on frikatiivi *s* tai *h* + suppea labiaalivokaali *u* tai *y* + tremulantti *r* (27/32). Verbi *rämistä* kuvaa tietenkin aivan toisenlaista ääntä kuin tämän ryhmän muut tapaukset.
- 11) Kuiskuttelevat ihmiset: *supisevat* 18, *sipisevät* 11, *suhisevat* 3; *kuhisevat* 2, *kihisevät* 2; *puhisevat* 1 (37). Ylivoimaisesti suosituin kanta on *sVp* (*sup* + *sip*; yht. 29), jossa vaihtelevat vain *u* ja *i*, tummin ja helein vokaali. Sama variaatio esiintyy myös kannassa *kVh* (*kuh* + *kih*). Muut koehenkilöiden mainitsemat vaihtoehdot liittyvät rakenteeltaan kiinteästi edellisiin: *sup* + *suh* = *suC*; *kuh* + *puh* + *suh* = *Cuh*. Kaikkiin kantoihin sisältyvät oikeastaan samat foneemiainekset, joskin eri järjestyksessä: frikatiivi *s* tai *h*, klusiili *k* tai *p*

sekä suppea vokaali *u* tai *i*. Vokaalien *u* ja *i* vaihtelu tuottaa yleensä jyrkän kontrastin ja jopa melko vakiintuneen merkityseron (ks. Kiviniemi 1971: 30). Tässä tapauksessa näin ei kuitenkaan tunnu käyvän, vaan variantit vaikuttavat jokseenkin synonyymisiltä. Useinhan ne esiintyvätkin parataktisesti toisiaan vahvistamassa, esim. *Lapset sipisivät ja supisivat*.

- 12) Itkeskelevä pikkulapsi. Vastauksiin sisältyy peräti 18 eri varianttia. Ne on seuraavassa ryhmitelty sisäkonsonantin mukaan: a) *kitisee* 18, *kätisee* 1, *rutisee* 1; b) *inisee* 4, *pinisee* 1, *vänisee* 1, *ynisee* 1, *änisee* 1; c) *kärisee* 1, *marisee* 1, *märisee* 1, *tirisee* 1, *turisee* 1; d) *ulisee* 3, *volisee* 1, *älisee* 1, *ölisee* 1; e) *vikisee* 3 (kaikki yht. 44). Hallitseva variantti on kuitenkin *kitisee*; muita on ehdotettu vain 1–4 kertaa. – Vaihtoehtojen paljouden selittää ainakin osaksi se, että vastaajat ovat kiinnittäneet huomionsa pikkulapsen ääntelyn eri puoliin. *Kitinä*, *kätinä* ja *vikinä* jäljittelevät suhteellisen neutraalisti hiljaista ja korkeahkoa ääntä, niin kuin myös *ininä* ja *pininä*. *Väninään* ja *äninään* liittyy selvä itkeskelyn lisävahde, joka sen sijaan puuttuu matalasävyysestä *yninästä*. *Kärinä*, *marina*, *märinä* ja *tirinä* paljastavat puolestaan lapsen tyytymättömyyden. *Ulina*, *volina*, *älinä* ja *ölinä* ovat jo merkitykseltään lähellä katkeamatonta, valittavaa parkumista. Verbeillä *rutista* ja *turista* voi tuskin kovin osuvasti kuvata itkeskelevää pikkulasta. Foneemien työnjaosta pantakoon merkille se, että tyytymättömyyttä tai valittamista ilmaisevissa verbiasuissa on sisäkonsonanttina likvida (*r* tai *l*), *ä*:n yhteydessä myös nasaali *n*. Kantojen selvästi yleisimmät vokaalit ovat *ä* (6) ja *i* (5).

Kokeen toisen osan tulokset osoittavat, että ainakin suomen kielen opiskelijat kykenevät halutessaan myös aktiivisesti käyttämään yleisimpiä onomatopoeettisia *ise*-verbejä. Vastausten joukossa on vain muutamia epäonnistuneiksi katsottavia ehdotuksia (esim. herätyskello *rätisee*, epäselvästi puhuva *surisee*, katkeilevat risut *rytisevät*, kuiskuttelevat *puhisevat*, itkeskelevä lapsi *rutisee*). Toisaalta koehenkilöt ovat onnistuneet keksimään sellaisiakin verbiasuja (esim. mären kengät *lötisevät*, auton moottori *virisee*, itkeskelevä pikkulapsi *pinisee*), jotka puuttuvat Nykysuomen sanakirjasta mutta joita voi silti pitää hyvinkin kelvollisina.

3. Samarakenteisten, toisistaan vain yhden foneemin osalta poikkeavien verbivarianttien merkityssuhteiden arviointia koehenkilöt pitivät perin vaikeana tehtävänä. Erityisiä hankaluuksia aiheutti varmaan se, että tuttujen ilmausten joukkoon oli sijoitettu muutamia harvinaisia, jopa täysin keksittyjä sanoja. Koehenkilöille annettujen ohjeiden mukaan esimerkkiverbien semanttiset erot piti ratkaista ensisijaisesti äänneasun perusteella. Tämä ei liene läheskään aina onnistunut, vaan päätelyssä on ilmeisesti turvauduttu moniin eri kriteereihin, ennen muuta tietoon kunkin *ise*-verbin tavallisimmista käyttöyhteyksistä. Kokeen jälkeen eräät vastaajat kertoivatkin ensin pohtineen-

sa, voiko vertailtavilla sanoilla olla yhdenmukainen, elollinen tai eloton subjekti ja voivatko ne esiintyä samoissa tai samantapaisissa konneksioissa, ja vasta tämän jälkeen kiinnittäneensä huomiota äännesymboliikkaan. Näin lie-
nevät tiedostamattaan menetelleet testin muutkin osanottajat.

a) Tehtävän ensimmäisessä osassa oli vaihtuvana foneemina alkukonsonantti: koehenkilöt joutuivat arvioimaan kaikkiaan yhdentoista *Cuh*-kantaisten *ise*-verbin keskinäiset merkityssuhteet. Näistä verbiasuista ovat yleisesti tunnettuja *huhisee*, *kuhisee*, *puhisee*, *suhisee* ja *tuhisee* (5), jokseenkin harvinaisia *muhisee* 'mutisee' ja *nuhisee* 'tuhisee, pihisee' (2) sekä keksittyjä *juhisee*, *luhisee*, *ruhisee* ja *vuhisee* (4). Tulokset käyvät ilmi taulukosta 1.

TAULUKKO 1: *Cuh*-kantaisten *ise*-verbien keskinäiset merkityssuhteet (1 = merkitys identtinen, 5 = ei yhteisiä merkityskomponentteja)

	HUHISEE	JUHISEE	KUHISEE	LUHISEE	MUHISEE	NUHISEE	PUHISEE	RUHISEE	SUHISEE	TUHISEE	VUHISEE
HUHISEE	1										
JUHISEE	3,1	1									
KUHISEE	3,9	3,8	1								
LUHISEE	3,6	3,4	4,1	1							
MUHISEE	3,5	3,4	4,0	3,3	1						
NUHISEE	3,5	3,6	4,4	3,5	3,0	1					
PUHISEE	3,5	3,8	4,4	4,3	3,4	3,7	1				
RUHISEE	4,3	4,4	4,2	4,0	4,0	3,8	4,0	1			
SUHISEE	3,4	4,1	3,5	4,0	4,0	4,1	3,8	4,3	1		
TUHISEE	3,6	3,6	4,4	4,2	3,5	2,4	2,6	4,0	3,6	1	
VUHISEE	2,6	2,9	3,9	3,4	3,5	3,5	3,2	4,0	3,2	3,0	1

Merkitykseltään toisilleen läheisimpinä pidettiin variantteja *nuhisee* – *tuhisee* (2,4), *huhisee* – *vuhisee* (2,6), *puhisee* – *tuhisee* (2,6), *juhisee* – *vuhisee* (3,0), *muhisee* – *nuhisee* (3,0), *tuhisee* – *vuhisee* (3,0) ja *huhisee* – *juhisee* (3,1). Syy verbiparin *nuhisee* – *tuhisee* kärkisijaan vaikuttaa selvältä: molemmat sanat on assosioitu »nuhan aiheuttamaan tuhinaan». Muista tapauksista on vaikea sanoa mitään varmaa. Huomiota herättää joka tapauksessa se, että asut *tuhisee* ja *vuhisee* ovat tässä ryhmässä mukana kolmesti sekä *juhisee* ja *nuhisee* kahdesti ja että näistä neljästä asusta kaksi (*juhisee* ja *vuhisee*) on keksittyjä

ja yksi (*nuhisee*) harvinainen. Ilmeisesti kysymys on sanaryhmästä, jonka jäsenet ovat vielä merkitykseltään eriytymättömiä, lähellä *Cuh*-kannan perusmerkitystä. Toinen kiintoisa seikka on se, että useat toistensa merkityspaareiksi sijoitetut verbit alkavat samansukuisilla konsonanteilla (puolivokaalit: *juhisee* – *vuhisee*; nasaalit: *muhisee* – *nuhisee*; klusiilit: *puhisee* – *tuhisee*). Tältä kannalta ovat erityisen valaisevia nasaali-alkuiset muodot *muhisee* ja *nuhisee*, sillä niiden sanakirjan mukaiset merkitykset poikkeavat tuntuvasti toisistaan: *muhista* 'mutista', *nuhista* 'tuhista, pihistä' (NS). Hieman yllättävä on myös *puhinnan* ja *tuhinnan* alhainen pistemäärä, sillä vaikka molemmat jäljittävät ilmapirran synnyttämää ääntä, on niiden välillä selvä voimakkuusero.

Semanttisen asteikon toiseen ääripäähän eli merkitykseltään kauimmaksi toisistaan koehenkilöt sijoittivat sanaparit *kuhisee* – *nuhisee* (4,4), *kuhisee* – *puhisee* (4,4), *kuhisee* – *tuhisee* (4,4), *juhisee* – *ruhisee* (4,4), *huhisee* – *ruhisee* (4,3), *luhisee* – *puhisee* (4,3), *ruhisee* – *suhisee* (4,3), *kuhisee* – *ruhisee* (4,2), *luhisee* – *tuhisee* (4,2). Tässä ryhmässä esiintyvät muodot *kuhisee* ja *ruhisee* peräti neljä kertaa; kahdesti ovat mukana *luhisee*, *puhisee* ja *tuhisee*. Huomio kiintyy nyt pakostakin siihen, että nämä sanat jakaantuvat kahteen vastakkaiseen tyyppiin: verbejä *kuhista*, *puhista* ja *tuhista* käytetään yleisesti, ja niillä kullakin on oma vakiintunut merkityksensä; *ruhista* ja *luhista* ovat sen sijaan keksittyjä asuja, joille jokainen vastaaja on joutunut itse antamaan sisällön. Edellisten suhteellinen omaleimaisuus johtuu siis merkitysalan kapeudesta ja selvärajaisuudesta; *kuhista* 'hyöriä, vilistä' on sitä paitsi ensisijaisesti näköaistiin vetoava deskriptiiviverbi ja vasta toissijaisesti onomatopoeettinen ilmaus (NS). Keinotekoisia *ruhista* ja *luhista* -asuja taas on mitä ilmeisimmin pidetty poikkeavina niiden äänneasun perusteella: *r*:llä ja jossain määrin myös *l*:llä on sellaista onomatopoeettista ilmaisuvoimaa, joka erottaa niillä alkavat sanat muista *Cuh*-kantaisista verbeistä.

b) Sisäkonsonantin muutoksen vaikutusta merkityssuhteisiin tarkasteltiin kahden eri tehtävän avulla. Ensimmäisessä vertailtiin toisiinsa viittä *koC*-kantaista teonnimeä, joista neljä (*kohina*, *kolina*, *kopina* ja *korina*) on yleisesti tunnettua ja vain yksi (*komina*) suhteellisen vähäkäyttöinen. Tulokset on esitelty taulukossa 2a.

TAULUKKO 2a: *koC*-kantaisten *na*-teonnimien keskinäiset merkityssuhteet

	KOHINA				
KOHINA	1				
KOLINA	4,3	1			
KOMINA	3,3	2,7	1		
KOPINA	4,6	2,8	2,8	1	
KORINA	4,6	4,9	4,5	4,7	1

Taulukon 2a sanat jakaantuvat selvästi kahteen ryhmään: *kolina*, *komina* ja *kopina* näyttävät olevan hyvinkin lähellä toisiaan, kun taas *kohina* ja *korina* poikkeavat jyrkästi sekä toisistaan (4,6) että kaikista muista *koC*-tapauksista (*kohina* – muut 4,2; *korina* – muut 4,7). Nähtävästi *kolina*, *komina* ja *kopina* edustavat vain *koC*-kannan yleismerkityksen variointia. *Kohina* ja *korina* ovat sen sijaan sisällykseltään pitkälle eriytyneitä ilmauksia, joista käy myös korosteisesti ilmi *h*:n ja *r*:n erikoisasema onomatopoeettisten sanojen sisäkonsonanteina.

Toisena tehtävänä oli *muC*-kantaisten verbien keskinäisten suhteiden selvittäminen. Arvioitavana oli seitsemän eri varianttia, joista neljä (*mukisee*, *mumisee*, *murisee*, *mutisee*) lienee katsottava yleisiksi ja kaksi (*muhisee*, *muli-see*) harvinaisiksi. Keksittyjä asuja oli vain yksi: *mupisee*. Tuloksista ks. taulukkoa 2b.

TAULUKKO 2b: *muC*-kantaisten *ise*-verbien keskinäiset merkityssuhteet

	MUHISEE						
MUHISEE	1						
MUKISEE	3,9	1					
MULISEE	3,6	3,6	1				
MUMISEE	3,3	3,5	3,4	1			
MUPISEE	3,9	2,2	3,1	2,5	1		
MURISEE	5,0	3,6	4,4	4,5	3,6	1	
MUTISEE	3,7	2,8	3,5	1,7	2,4	4,4	1

Merkitykseltään toisilleen läheisimpinä koehenkilöt ovat pitäneet muotoja *mumisee* – *mutisee* (1,7), *mukisee* – *mupisee* (2,2), *mupisee* – *mutisee* (2,4), *mumisee* – *mupisee* (2,5) ja *mukisee* – *mutisee* (2,8). Nähtävästi kaikkien näiden – myös epäperäisen *mupisee*-asun – on ajateltu ilmaisevan ensisijaisesti hiljaista tai epäselvää puhetta. Verbejä *mukista* ja *mutista* yhdistävää tyytymättömyyden ja vastahakoisuuden sävyä ei sen sijaan ole erityisesti no- teerattu. Huomiota herättää myös se, ettei muoto *mulisee* ole mahtunut tähän ryhmään, vaikka NS:n mukaan onom. v. *mulista* rinnastuu sellaisiin verbeihin kuin *mutista*, *mukista* ja *jupista*.

Kauimmaksi sekä toisistaan (5,0) että muista *muC*-verbeistä ovat vastaa- jien mielestä etäänntyneet *murista* ja *muhista*. Edellinen on ilmeisesti tulkittu nimenomaan eläimen matalaa, vihaista ääntelyä tarkoittavaksi, koska sen ja muiden *muC*-tapausten suhdeluku on peräti 4,3. Sen toissijainen käyttötapa '[ihmisestä:] äännähdellä matalasti, puhua epäselvästi ja matalalla äänellä, vars. tyytymättömänä t. vihaisena' (NS) olisikin jo varsin lähellä koko ver- biryhmän yleismerkitystä. *Muhisee*-muoto lienee – niin kuin edellä on todet- tu – yhdistetty virheellisesti *muhia* 'hautua, kypsyä' -verbiin, minkä vuoksi se on koehenkilöiden arvioissa joutunut hyvinkin etäälle varsinaisista merki- tystavastineistaan (esim. *muhisee* – *mutisee* 3,7). Joka tapauksessa *r* ja *h* ovat jälleen ne äänteet, joiden varaan ryhmän selvimmät sisäiset erot rakentuvat.

c) Kolmantena osatehtävänä oli *rVt*-kantaisten *ise*-verbien keskinäisten mer- kityssuhteiden arviointi. Luontevan tuntuisia variantteja, joissa vaihtuvana äänteenä on siis 1. tavun vokaali, kertyi kaikkiaan seitsemän. Niistä viisi (*ratisee*, *ritisee*, *rutisee*, *rytisee* ja *rätisee*) kuuluu varmaan jokapäiväiseen kielenkäyttöön, yksi (*rotisee*) on melko epätavallinen ja yksi (*rötisee*) itä- suomalainen murrenana. Ks. taulukkoa 3.

TAULUKKO 3: *rVt*-kantaisten *ise*-verbien keskinäiset merkityssuhteet

	RATISEE	RITISEE	ROTISEE	RUTISEE	RYTISEE	RÄTISEE	RÖTISEE
RATISEE	1						
RITISEE	2,1	1					
ROTISEE	3,3	3,6	1				
RUTISEE	3,5	3,6	2,5	1			
RYTISEE	4,2	4,2	3,6	3,1	1		
RÄTISEE	2,9	2,4	3,6	3,8	3,7	1	
RÖTISEE	4,5	4,3	2,4	3,4	3,4	3,4	1

Lähimmäksi toisiaan sijoittuvat verbiparit *ratisee* – *ritisee* (2,1), *rätisee* – *ritisee* (2,4), *rotisee* – *rötisee* (2,4), *rotisee* – *rutisee* (2,5) ja *ratisee* – *rätisee* (2,9). Huomio kiintyy jo ensi katsomalta siihen, että *i:n* ja *a:n* sekä *i:n* ja *ä:n* välistä eroa on pidetty erittäin pienenä. Samaa on sanottava etu- ja takavokaalin vaihtelusta: keskimääräinen suhdeluku on vain 2,6. Näyttää siltä, että vokaalin väljyys ja takaisuus eivät ole onomatopoeettisten sanojen semanttisen sisällön kannalta olennaisia tekijöitä. Kantaa voidaan tietysin vokaalivaihteluin varioida sen yleismerkitystä muuttamatta (vrt. Kiviniemi 1971: 31).

Aivan toisin on arvioitu laveiden ja pyöreiden vokaalien keskinäistä merkityssuhdetta. Kaikkein korkeimmat arvot ovat saaneet ne sanaparit, joiden jäsenistä toinen sisältää illabiaali- ja toinen labiaalivokaalin: *ratisee* – *rötisee* (4,5), *ritisee* – *rötisee* (4,3), *ratisee* – *rytisee* (4,2), *ritisee* – *rytisee* (4,2), *rätisee* – *rutisee* (3,8), *rätisee* – *rytisee* (3,7) ja *ritisee* – *rutisee* (3,6). Lavea- ja pyöreävokaalisten kantojen kokonaissuhde on peräti 3,8. Tulosta tosin kärjistää eräiden labiaalitapausten jonkinvertainen eriytyminen (esim. NS *rytistä* onom. v. *ryskää*, *rutista*; *jyskää*, *räiskää*). Tätä taustaa vasten on joka tapauksessa outoa se, että *i:n* ja *u:n* eli heleimmän ja tummimman vokaalin kontrastia ei ole nyt pidetty erityisen jyrkkänä (3,6). Syynä lienee *rit-* ja *rut-*kannan rinnakkainen käyttö suhteellisen kiinteissä ilmauksissa, esim. *Jää ritisee ja rutisee*.

Tekstin kaikissa tehtävissä on siinä määrin yhteisiä aineksia, että niiden voi katsoa kontrolloineen toisiaan. Suurin yhdenmukaisuus vallitsee osien 1 ja 3 välillä, sillä niissä on käytetty aivan samoja esimerkkisanoja (kannat *koC*, *muC* ja *nVt*). Tulosten ristiriitaisuudet osoittautuvat yleensä lähempää tarkasteltuina näennäisiksi. On tietenkin itsestään selvää, että jokaisella onomatopoeettisella predikaattiverbillä voi olla monenlaisia subjekteja, koska eri alkuperää olevat äänet saattavat tuottaa samanlaisen akustisen vaikutelman. Luonnollista on myös sellaisten verbien lähisukuisuus, jotka poikkeavat toisistaan vain yhden foneettisen piirteen osalta (esim. *rotisee* – *rötisee* 2,4). Onomatopoeettisten ilmausten semanttinen sisältö näyttää kuitenkin olevan niin väljä, ettei useidenkaan foneettisten piirteiden erilaisuus saa välttämättä aikaan selkeää merkityseroa (esim. *ritisee* – *ratisee*; *litisee* – *lotisee* – *lätisee* – *lötisee*). Totta kai voidaan ajatella, että kukin variantti edustaa omaa merkitysvivahdettaan, mutta jokapäiväisessä puheessa niitä käytetään jokseenkin synonyymisesti. Aina ei edes heleimmän ja tummimman vokaalin välillä ole tuntuva eroa: kuiskuttelu on yhtä hyvin *sipinää* kuin *supinaa*. Tällanne on kokonaan toinen silloin, kun jokin variantti on syystä tai toisesta päässyt etäännyttämään kannan yleismerkityksestä ja erikoistumaan tiettyyn

kapea-alaiseen ilmaisuutehtävään (esim. *korista, kurista, kohista, kuhista, rytistä*). Tällaiset tapaukset aiheuttavat pakostakin yleisen linjan vastaisia poikkeuksia. Testini koehenkilöiden epävarmuus ja epäjohtonmukaisuus heijastavatkin siis ennen muuta arkitodellisuutta: onomatopoeettisten sanojen äännevaihtelujen aiheuttamia merkityksenmuutoksia ei voida suoraviivaisesti kytkeä eri foneemien artikulatorisiin tai akustisiin ominaisuuksiin.

LÄHTEITÄ

- HAARALA, RISTO 1974: Onomatopoeettisten verbien vokaalivaihtelusta. Käsikirjoite. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
ITKONEN, ERKKI 1966: Kieli ja sen tutkimus. Helsinki.
KIVINIEMI, EERO 1971: Suomen partisiippinimistöä. Forssa.
Nyky-suomen sanakirja (NS) 1–6. Porvoo 1951–1961.

Beobachtungen zur Kenntnis und Deutung onomatopoetischer Wörter

HEIKKI LESKINEN

Das Institut für finnische Sprache der Universität Jyväskylä führte vor einiger Zeit an den Studenten des Instituts einen Test durch, um festzustellen, in welchem Maße die heutige Jugend onomatopoetische Wörter kennt und verwendet. Als konkretes Untersuchungsobjekt wurden die sog. *ise*-Verben gewählt, die in so großer Zahl vorkommen, daß an ihnen auch der Einfluß des Lautwechsels beobachtet werden kann. Der Test bestand aus drei Aufgaben: 1) Die Versuchspersonen wurden gebeten, auf Fragen wie »Mikä mielestäsi hurisee?«, »Mikä ritisee?« usw. zu antworten, d. h. zu den *ise*-Verben, die ihnen vorgelegt wurden, ein passendes Subjekt zu finden. 2) Die Versuchspersonen sollten mit den *ise*-Verben, die ihnen geläufig erschienen, verschiedene geräuscherzeugende Erscheinungen und Tätigkeiten schildern, z. B. fließendes Wasser, Donner, das Läuten des Weckers, undeutliches Sprechen, Flüstern u.ä. 3) Die Versuchspersonen

wurden aufgefordert, zu beurteilen (mit den Ziffern 1–5), wie der Wechsel a) des Konsonanten am Wortanfang (*huhisee, juhisee, kuhisee* usw.), b) des Konsonanten im Wortinneren (*kohisee, kolisee, komisee* usw.) und c) des Vokals der ersten Silbe (*ratisee, ritisee, rotisee* usw.) die Bedeutung bestimmter *ise*-Verben verändert, d.h. wie nahe (1–2) oder fern (4–5) sich die Verben in ihrer Bedeutung zu stehen scheinen.

Es zeigte sich, daß die Studenten verhältnismäßig gut mit den onomatopoetischen Wörtern vertraut waren. Ihre Antworten wiesen keine gravierenden Unterschiede auf. Zwar fiel es einigen Versuchspersonen schwer, passende Subjekte zu den *ise*-Verben zu finden, doch fand die überwiegende Mehrheit in fast allen Fällen angemessene Lösungen. Am schwierigsten waren die Verben *jumista, komista, muhista, mulista, mupista, purista, rotista, rötistä* und *virista*, bei denen es sich entweder um seltene Dialektaus-

drücke oder um speziell für diesen Test erdachte Formen handelt. Mit weitgehend übereinstimmenden Ausdrücken schilderten die Versuchspersonen u.a. die Geräusche, die von fließendem Wasser, einem Automotor, nassen Schuhen, Gewitter, Kirchenglocken und einem Lagerfeuer verursacht werden. Dagegen wurden z. B. für das Weinen eines Kleinkindes 18 verschiedene *ise*-Verben vorgeschlagen. Besonders auffallend war, daß viele Wörter, die sich entweder durch den Vokal oder durch den Konsonanten im Wortinneren unterscheiden, nahezu als Synonyme angesehen wurden: Für das Geräusch von nassen Schuhen wurden die Verben *litistä*, *lotista*, *lutista* und *lätistä* verwendet, für Donner *jylistä*, *jymistä*, *jyristä* oder *jytistä* usw.

Die dritte Aufgabe, die Beurteilung der semantischen Beziehungen zwischen nur in einem Phonem differierenden Verbvarianten, erschien den Versuchspersonen besonders schwierig. Den Anweisungen zufolge sollten die semanti-

schen Unterschiede in erster Linie aufgrund der Lautform bewertet werden. Dies ist jedoch offenbar nicht geschehen. Die meisten Versuchspersonen haben sich vielmehr bei ihren Schlußfolgerungen von mehreren Kriterien leiten lassen und sind vor allem von der Bedeutung und dem Verwendungsbereich der ihnen bereits bekannten *ise*-Verben ausgegangen. Die Ergebnisse der Bewertung sind in den Tabellen 1, 2a, 2b und 3 zusammengefaßt. Sie zeigen u.a., daß *ise*-Verben mit gleichem Wortkern im allgemeinen auch semantisch für zusammengehörig gehalten werden, in der Regel also eine gemeinsame Oberbedeutung haben. Eine Ausnahme bilden vor allem die Formen, bei denen der Konsonant am Wortanfang oder im Wortinneren *r* oder *h* lautet. Bei den Vokalen besteht der schärfste Gegensatz zwischen Labialen und Illabialen. Dagegen haben Höhe und Velarität des Vokals keine wesentliche Bedeutung für die semantischen Unterschiede zwischen den onomatopoetischen Wörtern.